

Fehér Zoltán

Valamikor régen a Száraz Szeretnél volt Magyarföldnek határa

(Halász Péter: A moldvai csángó magyarok hiedelmei)

Idestova negyven esztendeje gyűjtöm és kutatom a moldvai magyarok hagyományos műveltségét, s eddig elsősorban történeti, társadalom-néprajzi, gazdálkodási témakörökben, valamint népszokásokról közöltem kisebb-nagyobb cikkeket, tanulmányokat. Mindeközben természetesen számottevő mennyiségű hiedelem-anyagot is sikerült összegyűjtenem, ebből adom most közre a legértékesebbnek tartott és legteljesebbnek ítélt tételeket – írja a szerző könyve létrejöttéről.

Halász Péternek csak nemrégiben látott napvilágot a négy évtizedes moldvai csángó kutatásait reprezentáló *Bokrétába kötöttem vála* című tanulmánygyűjteménye, s máris megjelent *A moldvai csángó magyarok hiedelmei* című kötete. Ne mondja senki, hogy ez afféle adathalmaz, egyedül a szakembereket érdekli, mert még a laikus olvasó is – ha csak böngészgeti is a szövegeket – olyan érdekes csemegekre akad, hogy megindíthatja a fantáziáját. Mint a szerző írja: *Megismerve ezt a különös világot, tudománytörténeti értékén túl megsejthetünk valamit a kereszténység előtti idők szellemvilágából, s megérint bennünket a keresztény vallás tanításaiba ágyazódásnak középkori szemlélete, értékrendje – és költészete.* Bár a gyűjtemény a népi kultúra sokszor emlegetett huszonnegyedik órájában született, így a valamikor teljesebb, sokkal egységesebb világkép gyakran töredékes, homályos adataiban mégis találkozhattunk a földi életnek ezzel a lelki tükröképével, (...) megsejtünk valamit egykori teljességéből.

A 452 oldalas, puha kötésű, színes fényképeket és egy térképet is tartalmazó vaskos kötet 1903 néphit adatot tartalmaz az adatközlők szavaival, alapvetően Fejős Zoltán rendszerében csoportosítva. A hatalmas adattárát egy bevezető előzi meg, amelyben rövid összefoglalását kapjuk a moldvai magyarság történetének és hiedelemvilágának. Az adattárát a nevezetes időpontok, a nevezetes számok, a kötetben előforduló helységeknek jegyzéke, valamint a tájszavak magyarázata egészíti ki.

A néprajz – az ismert szójáték szerint – a jelen régészete. A mában is a régít, a hagyományost, az elmúltot keresi. Története folyamán mindig előszeretettel vizsgálta a peremterületeket, a civilizációtól még nem fertőzött tájakat. Az utóbbi időkben a technikai-társadalmi változások egyre inkább szűkítik kutatási területét. Moldva a civilizációs fejlődésben évekkal maradt el Európától, Magyarországtól, s így sokkal több archaikus elemet őrzött meg hagyományos műveltségében. Erre a tényre már Bartók is felhívta figyelmünket. (Válasz Hubay Jenőnek.)

A szövegekben rögzített hiedelemvilág sokkal bonyolultabb hálózatot sejtet, mintsem hogy azt a leglogikusabbnak látszó, többszemponú, utólag konstruált rendszerekbe könnyedén bele lehessen gyömöszölni. Pócs Éva a hiedelmeket előbb (*Zagyvarékas néphite*, 1964) statikus és dinamikus részekre (világkép, akciók) osztotta, majd ezt tovább finomítva (*Nógrádsípek. A falu hiedelemvilágának összetevői*, 1980) a hiedelemcselekményeket kiindulásuk szerint csoportosította. Halász Péter – mint írtam – Fejős Zoltán rendszere alapján (*Hiedelemrendszer és közösség I-II.*, 1985) közli adatait. Első pillantásra ezekben csak statikus elemeiket látjuk. Alaposabb vizsgálódás után rájövünk, hogy a serkentő és rontó praktikák, a megelőzést és elhárítást célzó varázscselekmények ott vannak a *Természeti világ*, az *Emberi világ*, sőt a *Mitikus lények* című fejezetekben. Az újabb néprajzi irodalom deviációnak nevezi a jövődőt előre jelző jelenségeket (előjelek, álmok), és az ezek kikutatását célzó cselekményeket (*Jövendölés*). Halász Péter külön-külön mutatja be őket. Szintén külön alcím alatt tárgyalja a népi tudás és a néphit határán álló betegségeket és gyógyításukat.

Amikor ezt olvassuk a pokolról szóló mondában, hogy az *Isten kontrákat kötött az ördögvel*, örülünk a teljes hasonulást megelőző magyar nyelvi állapot meglétének, s még a *kontrák* román szóban is

felismerjük a kontraktus (contractus) latin formáját. Úgy érezzük, talán a középkori magyar nyelvet halljuk a szabófalvi csángó szavaiból, amikor az így beszél: *Ha nincsen jogoszunk helhez, akkor ne viadjitek a fujainkat katonába, ne máj kérjetez tőlünk pénszt, ne tedzetez klákába, (kalákába) hadjatok béküinköt.* Bár már itt is hátra kell lapoznunk a tájszavakhoz, hogy a román eredetű, de nálunk is ismert *kláka* főnevet értelmezzük.

A könyv részletes ismertetése túlnőne e recenzió keretein. Helyette inkább néhány szubjektív, tehát kiragadott, számomra érdekes témára szeretnék rámutatni, s egyúttal kedvet kelteni másokban is tanulmányozására.

Még tavaly olvastam közismert napilapunk valamelyik szombati mellékletében Temesi Ferenc *Vegyev-vágottfját*. Itt idézi az egyik török népi példabeszédet, amelyben Naszreddin Hodzsa nevéhez kapcsolódik a trefás történet. Néhány napra rá Magyar Zoltán zoborvidéki néphit gyűjteményében megtalálom szinte ugyanezt eredetmondaként, és azzal a különbséggel, hogy ebben meg Jézus Krisztus a történet főszereplője (*A gomba keletkezése*).

Domonkos Pál Péter *Rozmaring* című csángó népdalgyűjteményében a *Szólj, kakukk, szólj* kezdetű lakodalmas dal alatt szövegmagyarázatként ez olvasható: *A kakukk a román folklór kedvenc madara.* A magyarázat egyáltalán nem nyugtatott meg, hiszen Rásonyi László őstörténeti adatok tömegével bizonyította, hogy a Balkán etnikai kaleidoszkópjának kialakításában jelentős nem szláv és nem román, hanem onogur, bolgár, tatár, kun, besenyő, sőt magyar elem is részt vett (László Gyula-Rásonyi László: *Hidak a Dunán*, 2002). Lükő Gábor pedig néprajzi adatok garmadáival látatja, hogy ősi népköltészetünk és hitvilágunk jelentős elemei a román folklórnak őrződtek meg. A csángók hiedelmeiben is feltételezhetünk olyan román jövevényelemeket, amelyek keleti népek hozadékai voltak eredetileg (Lükő Gábor: *Himfi és a szarvas*, 2003). A *kapun szóló kakukk* igazi értelme csak akkor világosodott meg számomra, amikor a Hoppál Mihály és munkatársai által szerkesztett *Jelképtárban* azt olvastam, hogy a szibériai szölkupok hitvilága szerint a meg nem született gyermekek lelkei a világfán kakukk képeben várakoznak a megtestesülésre. A kapufélfá (különösen az ember alakú) pedig alakjával és díszítésének jelképrendszerével egyértelműen a világfát modellálja.

Az előbbi két példát csak azért mondtam el, hogy érzékeltessem, a néprajztudományban éppen úgy, mint például a régészetben, egy-egy elszigetelt emléktörök sokszor csak a világ más tájain előkerülő lelet (adat) által válik beszédessé. Az Aarne-Thomson-féle rendszer alapján összeállított *Magyar Népmese Katalógus* jó példája annak, hogy közismert népmeséink elemei, motívumai mennyire nemzetköziesek. S ennek ellenére bizonyos motívumok mégis inkább egy-egy kultúrára, tájra, nyelvcsaládra jellemzők. Ma már elkészült Bihari Anna szerkesztésében a *Magyar Hiedelemmonda Katalógus* is, de tudtommal nincs ilyenféle katasztere még az eredetmondáknak.

A települési és táji monográfiák után tehát létrejönnek majd a nemzeti népköltészeti műfaj-kataszterek, s ezek alapján egyszer még a számítógépek segítségével megszületik a nemzetközi katalógus, amely objektív – tehát nemzeti elfogultság nélküli – lehetőséget ad az eredetiség, átvétel-átadás kérdésének tisztázására. Bartók Béla ezt a munkát a népdalkutatás területén már a 30-as években sürgette (*Népdalkutatás és nacionalizmus. Zene és faji tisztaság*).

Míg én Duna–Tisza közí néphitgyűjtéseim során sehol sem kaptam választ arra, hogy mi történik azzal, aki átmegy a szivárvány alatt, a csángók válaszok sorát adták rá, miszerint az illető nemet vált, vagyis a férfiból nő, a nőből férfi lesz. Diószénben is ismerik a *napbaöltözött Asszony* képzetét, vagyis, hogy a felkelő napban Szűz Máriát lehet látni, de az esemény már nem kötődik Kisasszony naphoz. Itt is tudnak szép *újhold-imádságokat*, ám a holdban nem Dávid és Cicelle látható, hanem a kapuját szárító csobán. Ismert a földet tartó állatok képzete, amelyek megmozdulása földrengést okoz. Az ősi tűztiszteltet töredékei sejtlenek föl a húsvéti tűzgyújtás szertartásában, a tűz előjel szerepében és a belekőpés előírásában, illetve tilalmában. A forgószelet nem boszorkány, hanem elődje, a *szépleány* okozza. Mint korábbi kutatásaimból kiderült, a *harmatszédést* mint rontó praktikát a magyarság keleti csoportjai nem ismerik.

A modern szürrealista költészet képi világa egyre közelebb hozza a modern emberhez nemcsak a népköltészet legősibb jelképi világát, de a filozófiai rendszereknek is felfogható világvallások (kereszténység, iszlám, buddhizmus) gondolkodásmódját is. Ezek lecsapódásai is megjelennek a népi hiedelemvilágban. Micsoda *keleti bölcsesség* található a szerző által mottónak felhasznált pusztinai *vadleány* tanításában, amikor azt mondja: *Mikor rosszat érsz, ne búsulj, mert rossz után jó a jó. S mikor jó lész, ne hídd el magadat, mert a jó után jó a rossz.*

Tudjuk, hogy nemzetiségi sorban élő magyar testvéreink közül épp a moldvai csángók sorsa a legmostohább. Számuk napról napra fogy. 1930-ban a Moldvában élő mintegy 110 ezer római katolikusnak már csak egynegyede vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Elrománosításuk az

iskolában és a templomban is folyik. De lám, történeti mondájukban megemlítik, hogy *(Magyarfalut) a magyarok alapították, akik úgy szöktek volt Magyarországról. Vagy: Ezernyolcszáznegyvenkilencben egy csapat magyar huszár átjött volt magyar földről a Kárpátokon által, az erdőben levő ruszokat megfogták, s összeváltgáták. Önmagukat általában katolikusként határozzák meg, s még ha elrománosodnak is, a román környezet ungnak vagy bozgornak nevezi őket. A Tejút keletkezését Szent István királyunk szabadszabításával, a katolikus böjt idejét Szent László tétével magyarazzák.*

Számomra érdekes lelemény volt az adattár legelső szövege, egy eredetmonda. Megszoktuk, hogy a népi történeti emlékezesekben, akár a régi hőselekedetekben, az őseket nagyoknak, óriásoknak írják le, nemcsak átvitt, hanem konkrét értelemben. Gondoljunk csak A XV. századi Szent László-énekre. *Tagodban ékes, termetedben díszes,/ Válladtul fogva mendeneknél magasabb.* Vagy az Ilosvay Selymes Péter története alapján született *Toldi Előhangjára*. Móra elbeszélésében a tanyáról a múzeumba érkező Szél ánygó példáló csekélyli a történeti tablón ábrázolt Árpád vezért, hisz azt az ő képzelete és elvárásai szerint hatalmasnak kellett volna ábrázolni. A paraszti történetnézet szerint az emberiség az idők folyamán elcsökevényesedett, mert a mai emberiség előtt valamikor óriások birtokolták a földet. Az óriás alakja a világ sok népének mítoszaiban szerepel, de ma már nem része az élő magyar hiedelemvilágnak, legfeljebb hiedelemmondákban szerepel, illetve a népmesékben mint hiedelemkövület. A 2004-ben lejegyzett moldvai (furmószai) eredetmondában egy hajdani óriás leány a pendelyébe tudja gyűjteni a mai elkorcsosult embereket: *Mesélték a régiek, hogy ennekelőtte nagy-nagy emberek éltek ezen a helyen. Rományul úgy mondták óriások. S az egyiknek a leánykája megkapta a mai embereket. Begyűjtötte a pendjibe, felvette az ökröt, az ekét, mindet. De az apja azt mondta, vidd vissza, s tedd vissza, hol kaptad. Mert mü, ha elleszünk, ezek maradnak utánunk. Azon nem csodálkozhatunk, hogy az óriás (óriás) szót az adatközlő a románból származtatja. Olyan ez, mint amikor Bátyán nekem ezt mondták: Rácul tátos, magyarul garabonciás. Egyébként ugyanennek az eredetmondának egy épebb változatát Balassa Iván a Bodrogközben gyűjtötte. Egyszer az óriás király lánya azt mondta az apjának: Kimegyek már megnézem, hogy művelik a földet. Kinn a földön látta, hogy egy ember négy ökrön szántogat. Hát igen elbámult rajta, mert még addig olyat sose látott. Beszedte a kötőjébe a négy ökröt, embert, ekét, taligát, és hazavitte az apjának megmutatni: Tessék nézni, édesapám, ki jár a mi földünkben! – Minek hoztad haza, lányom? Vidd vissza, hisz már ilyen bogarak fogják túrni a földünket. Lassan az óriások eltűntek, és már csak mindenütt a magyarok éltek az országban. A monda nemzetközi elterjedtségét sejteti, hogy Bátyán én meg a Kraljevic Markóhoz fűződő variánsát leltem meg. Íme egy részlete, ahogyan Harangozó István azt nekem elmesélte. Mikor a királynak a lánya kiment a határba bogarakat gyűjtött a kötőjébe. Ahogy összefogta, vitte az apjának mutatni. Miké az apja meglátta, meghökkent, mer a lánya bogaraknak nevezte azt lényt. De az apja ráfelelt, hogy azok nem bogarak, hanem az emberiség. Ezek lesznek az utódok, ha ők meghalnak. A finnugor népek közül a votjákok is ismerik a *Hogyan váltották föl az óriásokat az emberek?* című mondat.*

Már a Bosnyák Sándor és Antal Mária által publikált csángó néphitadatokban föltűnt, hogy a természetfölötti képességű személyek között milyen gyakran szerepel az oláh pap. Pócs Éva székely adataiból is tudjuk, hogy az ottani magyarok sérelmük megtorlására, elveszett tárgyuk kiderítésére a román ortodox pópát szökták megkeresni, aki jó pénzért el is végzi az eredményes mágikus praktikát. Ebben a hiedelemszokásban tetten érhető az az ősi felfogás, miszerint a keresztény pap a pogány sámán utóda, akinek kötelessége közössége biztonságának védelme. Mint páter Daczó Árpád írja: *a pap az most is táltos. Szó szerint az Isten által kiválasztott, természetfölötti tulajdonságokkal, természetfölötti erővel és hatalommal felruházott ember, aki a közösség képviseletében közvetítő Isten és ember között. (Népünk hitvilága, Turán 2004/l.).* Mivel a nyugati kereszténység papjai ma már nem vállalják az efféle babonás tevékenységet, ezért fordulnak a romániai magyarok a keleti egyház szolgálóihoz. Az ilyen sikeres szolgáltatásoknak is szerepe lehet például egyes családok, falvak elrománosodásában. Közrejátszhat persze az az elképzelés is, hogy egy másik nép titokzatos vallásának papja nagyobb természetfölötti hatalommal rendelkezik, mint a sajátjuk. Ezt látszik megerősíteni a hernyók Gábor pap által történt elpusztításáról szóló monda, amit meg a románok csodáltak meg. *Vai-de! Mit tudnak ezek a magyar papok!* (–mondták). *A hernyóktól megijedtek az oláhok is.*

Ha már a mitikus lényeknél tartunk, látjuk, hogy a csángóknál megvan ugyan a boszorkány, s elődje, a *szépasszony*, de e kötetben nem találunk olyan természetfölötti képességekkel rendelkező személyeket, mint garabonciás, táltos, tudós, javas, mert az ezen funkciót betöltő hiedelemalakokat más néven nevezik. A táltosnak csak egyetlen tulajdonsága, a jövendőmondó képessége maradt meg olyan hiedelemtöredékekben, hogy néhány madarat *táltosnak* neveznek – bagoly, gólya, kakukk –, mert megszólalásuk bizonyos események bekövetkeztének előjelei. A garabonciás csángóul *esőelkötő*, a tudós szerepét az *igézőben* vagy az *oláh papban* leljük meg. A *vadlány* talán egy ősi természeti

démon funkcióját vesztett alakja. A természetfeletti lények csoportjában a kereszténység alakjai (*Isten, Krisztus, Éva, Szűz Mária, őrzőangyal, szentek, ördög*) azért szerepelnek együtt a hiedelemalakokkal (*babau, csuma, babkirály, bankus, fosókabába, lüdérc*), mert azokhoz nem bibliai, hanem hiedelem-történetek fűződnek. Egyébként meg a *babau* és a *bankus* olyanféle gyermekijesztő, mint pl. Bátyán a *gvozdna babó* (vasorrú bába) vagy a gyermeket kútba húzó fenyegető lény, a *babkirály* a húshagyókeddi *csontkirállyal* veszekszik (vö. a középkori eredetű *Konc vajda* és *Cibere vajda* küzdelmének képzetével), a *csuma* és a *fosókabába* megszemélyesített betegségdémon. Diószegi *bebizonnyította*, hogy az égitestfaló *markoláb* a palóc etnikum jellegzetes mítikus alakja. A moldvai magyarok ugyanezt a lényt *vrkolácsnak* vagy *prikuricsnak* nevezik. A *házi kígyóról* nálunk jóformán csak egyetlen történet variánsait lehet gyűjteni. Moldvában hiedelmek sora fűződik a házat őrző hullóhöz. A *béka* a magyar hiedelmekben gyakran a boszorkány megjelenési formája, a csángóknál ismerik a rontó szerepű küldött béka képzetét. Gyűjtéseimben gyakran szerepel a sárkány, amely legtöbbször a garabonciás hátasállata, vagy jószágot, embert faló lény, Halász Péter gyűjtésében mindössze két adatban szerepel, s csak ez utóbbi funkcióban. A mítikus növények közül az *odoleánka*, valami elfeledett eredetmondát őriz. *Odoleánka s lidérlötte ne lett lenne, az egész világ a miénk lenne.*

Végezetül e nagyszerű, pótolhatatlan értékű anyagközlés után mégis marad hiányérzetünk. Valójában Halász Péter csak tallózott – s ez is felbecsülhetetlen értékű teljesítmény –, a moldvai magyarság egy-egy településén talált hiedelemadatokat illesztette rendszerébe. Az általa is az elvégzendő feladatok közé sorolt munkát, egy-egy falu mélyfúrászerű monografikus (akár csak a néphit monográfia-igényével) feldolgozását nem végezte el, miközben nálunk már tucatnyi, a teljesség igényét kielégítő néphitmonográfia látott napvilágot. Pedig épp a hiedelemvilág lokális különbségei is hozzájárulhatnának a csángók táji csoportjainak pontosabb meghatározásához. Reméljük, hogy még a huszonegyedik óra után is akad valaki, talán egy magyarságára ébredt moldvai csángó értelmiségi fiatal, aki szülőfalujában Halász Péter nyomában járva elvégzi ezt a feladatot.

Folyóiratunk megjelentetését a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.